

Prof. dr hab. Bolesław Hydzik

Gdynia

SYTUACJE DYDAKTYCZNE I ICH WPŁYW NA AKTYWIZACJĘ UCZNIÓW W PROCESIE NAUCZANIA-UCZENIA SIĘ

Jedną z podstawowych prawidłowości procesu kształcenia w szkole zawodowej jest zasada świadomego i aktywnego udziału uczniów w opanowywaniu określonych treści nauczania. Prawidłowość ta, zwana również zasadą aktywizacji uczących się, wymaga optymalnie korzystnej proporcji pedagogicznego kierownictwa i aktywnej postawy uczniów w procesie dydaktycznym.

Mówiąc o aktywizacji osób uczących się mamy na względzie potrzebę stwarzania w działalności dydaktycznej odpowiednich warunków umożliwiających intensyfikację wszelkich czynności uczniów w kształceniu. Chodzi - rzecz jasna - o organizowanie w szkolnictwie zawodowym takich sytuacji dydaktycznych, w których powstaną sprzyjające okoliczności do rozwijania aktywności, inicjatywy i samodzielności uczniów w myśleniu i działaniu.

1. Pojęcie sytuacji dydaktycznej

Zdefiniowanie terminu "sytuacja dydaktyczna" nie jest łatwe. W dostępnych wydawnictwa pedagogicznych brak bowiem odpowiednich opracowań, w których można by znaleźć zwięzłe określenie tego pojęcia, klasyfikację sytuacji dydaktycznych oraz ich przydatność dla uaktywniania uczących się w procesie kształcenia. Jeżeli chodzi o polskie piśmiennictwo pedagogiczne, to na szczególną uwagę zasługują publikacje W. Okonia, a zwłaszcza jego książka pt. *Proces nauczania*, w której autor, opierając się na bogatym materiale empirycznym w postaci protokołów z obserwacji lekcji dokonał

naukowego uogólnienia procesu kształcenia¹. Na podkreślenie zasługują także prace Z. Mysłakowskiego i K. Sośnickiego, w których scharakteryzowali oni na podstawie własnych doświadczeń sytuację dydaktyczną². Istnieje na ogół bogata, oparta na badaniach naukowych i praktyce w kształceniu zawodowym, literatura na temat nauczania problemowego³. Jednakże nie określa się w niej samego pojęcia sytuacji dydaktycznej.

Opierając się na literaturze przedmiotu i własnych doświadczeniach pedagogicznych, podjęliśmy próbę sformułowania pojęcia sytuacji dydaktycznej. A zatem **sytuacja dydaktyczna - jako wyodrębniona część procesu kształcenia - obejmuje odpowiednie czynności nauczycieli i uczniów oraz warunki nauczania - uczenia się, w których czynności te występują**⁴. Ujęta w ten sposób definicja sytuacji dydaktycznej wymaga jednak bardziej szczegółowego rozpatrzenia zarówno czynności nauczycieli i uczniów, jak i warunków kształceniowych, w których czynności te się uzewnętrzniają.

Czynności dydaktyczne są to najrozmaitsze działania nauczających i uczących się, zachodzące w procesie kształcenia. Chodzi tu więc o wszelką działalność dydaktyczną nauczycieli i uczniów (np. każdy ruch, czynność, zespół czynności, myślenie, pisanie, słowo mówione, uczenie się na pamięć, postępowanie, zachowanie się itp.), zmierzającą do osiągnięcia założonych celów kształcenia. W zależności od społecznej użyteczności określonych czynności możemy je podzielić na **czynności pozytywne**, sprzyjające osiągnięciu celów dydaktycznych i **czynności negatywne**, które utrudniają realizację zadań pedagogicznych stawianych przed szkołą zawodową. Poza tym wszystkie czynności dydaktyczne można również rozpatrywać jako czynności myślowe i praktyczne.

Przez **czynności myślowe** należy rozumieć różne przejawy myślenia praktycznego i teoretycznego. Myślenie praktyczne jest czynnością bezpośredniego, spostrzeżeniowo-ruchowego poznania rzeczywistości przez uczniów i kierowania ich działaniem na podstawie tego poznania. Treścią zaś poznania są wyobrażenia przedmiotów, zjawisk i czynności oraz dostrzeganych bezpośrednio stosunków i zależności między nimi, natomiast podstawą do wyprowadzania wniosków - obrazowe analogie między zjawiskami. Jest to tzw. "logika rozsądku". Myślenie to "... występuje przy reakcjach orientacyjnych, naśladowczych, chaotycznych, wyuczonych oraz przy czynnościach

nowych, przy których sprowadza się ono do wyróżnicowania przedmiotów i zjawisk, ich elementów i układów, obrazowych analogii między nimi oraz opartych na nich obrazowych schematów działania i do wykonywania czynności i w granicach tych schematów"⁵. Należy dodać, że myślenie praktycznie ujawnia się u ucznia nawet przy wykonywaniu skomplikowanych przedmiotów, przy posługiwaniu się urządzeniami i maszynami, a więc dopóty, dopóki przy tych czynnościach nie wychodzi się poza wyobrażenia i obrazowe analogie między zjawiskami. Źródłem poznania i sprawdzianem poprawności myślenia praktycznego jest praktyka. Słowo ułatwia tylko procesy analizy i syntezy treści spostrzeżeniowych i wyobrażeniowych oraz służy do ich gromadzenia i przekazywania. Podobną do niego rolę spełniają w tym myśleniu mierzenie i obliczanie. Myślenie teoretyczne polega na wyprowadzaniu wniosków nie bezpośrednio ze spostrzeżeń i wyobrażeń oraz obrazowych analogii między nimi, lecz pośrednio - z twierdzeń (przede wszystkim z twierdzeń nauki, wzorów, wykresów itp.) oraz związków formalnych (logicznych i matematycznych) między nimi. W toku tych czynności występują takie operacje myślowe, jak, analiza i synteza, wyjaśnianie, sprawdzanie, dowodzenie, wnioskowanie i uogólnianie. Między myśleniem praktycznym a teoretycznym nie ma - oczywiście - wyraźnych granic, występują jedynie stopniowe przejścia.

Czynności praktyczne, stanowiąc podstawę wszelkich procesów myślowych, pomagają jednocześnie dokładniej zrozumieć związki występujące między zjawiskami, a tym samym głębiej ujmować prawa rządzące obiektywną rzeczywistością. Z drugiej jednak strony, przygotowanie do działania praktycznego wymaga uprzedniego przeprowadzenia mniej lub bardziej złożonych i bogatych operacji myślowych. Same czynności praktyczne w działaniu składają się na etap wykonawczy, natomiast przygotowanie umysłowe działania jest etapem koncepcyjnym, wymagającym pełnego wykorzystania znajomości przewidywanej sytuacji. W działalności dydaktycznej wskazuje się zatem na potrzebę poprzedzenia czynności praktycznych instruktażem, jako swego rodzaju przygotowaniem umysłowym do wykonywania określonych czynności. Instruktaż zawiera wyjaśnienia, opisy, pogadanki, czasami wykłady, a przede wszystkim pokazy, mające na celu wytworzenie w świadomości ucznia modelu czynności. Bogactwo wytwarzanego modelu czynności

zależy bezpośrednio od złożoności tych czynności, których zamierza się nauczyć. Jednocześnie zależy ono od teoretycznego przygotowania uczącego się. "Jeśli ucznia teoretycznie nie przygotowanego będziemy uczyli np. pilowania metalu, wówczas model który powstaje w jego głowie na podstawie instruktażu, zawierającego wyjaśnienie i pokazy, opiera się głównie na elementach wizualno-motorycznych ruchu narzędzia i ruchów pracownika. Jeśli natomiast uczeń posiada wiadomości teoretyczne o wytrzymałości materiałów geometrii narzędzia, wówczas model czynności zostaje wzbogacony elementami teoretycznymi, w których zarysowują się wzajemne zależności między właściwościami materiałów, czynnościami i wynikami czynności"⁶.

W procesie kształcenia występują także określone **warunki dydaktyczne**, które możemy podzielić na warunki zewnętrzne i wewnętrzne. **Warunki zewnętrzne** wiążą się zazwyczaj z wszelkimi czynnościami nauczycieli i uczniów dotyczącymi formalnej strony procesu kształcenia. Spośród wielu przejawów warunków zewnętrznych można wymienić: punktualność rozpoczęcia i kończenia lekcji, sprawdzanie obecności uczniów na zajęciach, przestrzeganie zasad dyscypliny dydaktycznej, aktywność uczących się, realizację właściwego tematu programu nauczania, kontrolę samodzielnej pracy uczniów podczas ćwiczeń, zadanie i sprawdzanie zadań domowych itd. **Warunki wewnętrzne** wiążą się natomiast z wszelkimi poczynaniami odnoszącymi się do merytorycznej strony procesu nauczania i uczenia się. Przejawiają się one przede wszystkim w takich czynnościach dydaktycznych jak: opanowanie przez uczniów niezbędnych wiadomości, umiejętności i nawyków, rozwijanie ich zdolności poznawczych, a w szczególności umiejętności samodzielnego myślenia i działania, kształtowanie zainteresowań uczących się odpowiednią dziedziną wiedzy oraz zamiłowanie do wybranej specjalności zawodowej, wdrażanie ich do pracy samokształceniowej itp.

Jak wynika z dotychczasowych rozważań, wszelka działalność dydaktyczna nauczających i uczących się, spełniająca zarówno zewnętrzne, jak i wewnętrzne warunki kształcenia, dokonuje się w konkretnych sytuacjach dydaktycznych. W toku obserwacji procesu kształcenia w szkolnictwie zawodowym stwierdzono występowanie takich typowych sytuacji dydaktycznych, jak: a) sytuacje organizacyjne, b) sytuacje recepcyjne, c) sytuacje zadaniowe, d) sytuacje problemowe, e) sytuacje dezorganizacyjne.

2. Znaczenie sytuacji organizacyjnych dla uaktywniania uczniów

Sytuacje organizacyjne powstają w warunkach zewnętrznych procesu kształcenia przede wszystkim na skutek odpowiednich czynności nauczycieli. W działalności dydaktycznej w szkole zawodowej występują one zazwyczaj wtedy, gdy nauczyciel sprawdza obecność uczniów na lekcji, zapisuje temat w dzienniku lekcyjnym, sprawdza prace domowe uczących się, omawia sposób przygotowania się do następnych zajęć, udziela uczniom różnych wskazówek o charakterze porządkowym, nawołuje do przestrzegania dyscypliny w czasie lekcji itp. Wszelkie zatem formalne (zewnętrzne) czynności nauczających (niekiedy również i odpowiednie czynności uczących się), które nie odnoszą się bezpośrednio do opanowywania przez uczniów treści kształcenia, wpływają na powstawanie sytuacji organizacyjnych.

O wartości pedagogicznej tego rodzaju sytuacji świadczą przede wszystkim pozytywne czynności nauczycieli, a w szczególności te, które wdrażają uczniów do punktualności, kształtują postawę zdyscyplinowania, rozwijają poczucie odpowiedzialności za wykonywaną pracę i pobudzają do przejawiania aktywności, inicjatywy i samodzielności w procesie dydaktycznym. Wszelkie natomiast negatywne czynności, jak spóźnianie się nauczyciela na lekcje, prowadzenie długich rozmów na tematy nie związane z celem zajęć, opieszale rozpoczynanie lekcji itp., zakłócają prawidłowość przebiegu procesu kształcenia. Jeżeli w czasie trwania sytuacji organizacyjnej wystąpi zbyt duża liczba negatywnych czynności, spowoduje to nie tylko stratę cennego czasu dydaktycznego, lecz również obniżenie skuteczności kształcenia.

Oceniając ogólnie sytuacje organizacyjne należy podkreślić, że stanowią one punkt wyjścia każdej innej sytuacji dydaktycznej. Musi być jednak zachowana odpowiednia proporcja czasowa między sytuacjami organizacyjnymi, a pozostałymi sytuacjami dydaktycznymi, gdyż stwarzanie długotrwałych sytuacji organizacyjnych w procesie nauczania i uczenia się jest sprzeczne z podstawowymi założeniami współczesnej pedagogiki.

3. Wpływ sytuacji recepcyjnych na aktywizację uczniów

W procesie kształcenia w szkole zawodowej zachodzi konieczność dość częstego stwarzania sytuacji recepcyjnych. Sytuacje te powstają w wewnętrznych warunkach procesu nauczania, przede wszystkim na lekcjach poświęconych przekazywaniu uczniom nowych wiadomości. Sytuacje recepcyjne zapewniają uczącym się przyswajanie dużego zasobu usystematyzowanej i przekazywanej w gotowej postaci wiedzy oraz aktywizowanie ich pamięci i uwagi. Jeżeli w czasie lekcji nauczyciel potrafi wzbudzić zainteresowanie uczących się przekazywanymi treściami kształcenia, wówczas sytuacja recepcyjna sprzyjać będzie aktywności myślowej uczniów w procesie dydaktycznym.

Wartość dydaktyczna sytuacji recepcyjnych zależy przede wszystkim od takich pozytywnych czynności nauczycieli jak: a) podawanie uczniom planu lekcji i zapoznanie ich z celem zajęć, b) logiczne i usystematyzowane przekazywanie uczącym się nowych treści kształcenia, c) umiejętne nawiązywanie do znanych uczniom wiadomości, b) właściwe wykorzystanie w czasie lekcji skutecznych środków dydaktycznych, e) apelowanie do uczących się o zapamiętywanie poszczególnych definicji, tez, twierdzeń, formuł, wzorów itp. Duże walory kształcące mają również pozytywne czynności uczniów, a zwłaszcza ich sensowne pytania i wypowiedzi dotyczące treści nauczania oraz rozpoznawanie błędów metodycznych popełnianych przez prowadzących zajęcia.

Nie wszystkie jednak występujące w procesie dydaktycznym w szkole zawodowej sytuacje recepcyjne mają takie walory dydaktyczne. Zdarza się, że nauczyciel pośpiesznie podając treści programowe, nie zwraca w ogóle uwagi na stopień ich przyswajania przez uczniów. Jeżeli przy tym zajęcia są monotonne, nieciekawe, wielu uczniów przestaje się nimi interesować, a dana sytuacja recepcyjna staje się dla nich sytuacją dezorganizacyjną. "Gdy nauczyciel kierujący sytuacją (np. lekcją) - pisze Z. Mysłakowski - zapomni na chwilę o kontakcie z uczniami i będzie kontynuował swą działalność zaopatrzonej tylko we własny plan, własne formuły i schematy - uczniowie oderwani wewnętrznie od "sytuacji" zaczną się nudzić, nie uważać albo przeszkadzać (psocić!); w każdym zaś razie nabierać będą zniechęcenia do

lekcji, nauczyciela i do szkoły"⁷. Na powstawanie tego rodzaju sytuacji dydaktycznych wpływają w szczególności negatywne czynności nauczycieli. Chodzi tu głównie o nieliczenie się ze stopniem zrozumienia przez uczniów przekazywanych im treści kształcenia oraz popełnianie przez nauczycieli różnego rodzaju błędów metodycznych w czasie lekcji. Tego typu błędy wpływają na osłabienie aktywności uczących się w procesie kształcenia.

4. Wpływ sytuacji zadaniowych na aktywizację uczniów

W działalności dydaktycznej w szkolnictwie zawodowym dużo uwagi przywiązuje się do najrozmaitszych sytuacji zadaniowych. Sytuacje te są niezbędne w procesie kształcenia teoretycznego, jak również podczas zajęć praktycznych. Powstają one zazwyczaj podczas zajęć prowadzonych za pomocą aktywizujących metod nauczania - uczenia się. Tworzy się je w wewnętrznych warunkach dydaktycznych w wyniku pozytywnych czynności uczniów i nauczycieli. Koniecznym jednak warunkiem powstania tego rodzaju sytuacji jest aktywne uczestnictwo uczących się w procesie rozwiązywania zadań dydaktycznych.

Proces rozwiązywania teoretycznych i praktycznych zadań dydaktycznych, zachodzący w analizowanej sytuacji pedagogicznej, przedstawia następujący schemat: sformułowanie zadania - rozwiązanie zadania - sprawdzenie prawidłowości rozwiązania. W czasie trwania sytuacji zadaniowej następuje utrwalenie i pogłębienie opanowanych przez uczniów wiadomości i umiejętności, udoskonalenie sprawności i nawyków praktycznych oraz rozwój odpowiednich zdolności poznawczych, niezbędnych uczących się w ich przyszłej pracy zawodowej.

Nie zawsze jednak sytuacje zadaniowe mają taki charakter. Niejednokrotnie uczniowie zamiast wykazania maksymalnej aktywności i inicjatywy przy rozwiązywaniu zadania dydaktycznego, co niewątpliwie wymaga dużego wysiłku myślowego, "szli na łatwiznę" korzystając z cudzych rozwiązań. Zdarza się też często, iż mimo znanych uczniom treści zadań i sposobów ich rozwiązywania, nauczyciele zbyt drobiazgowo ingerują we wszystkie czynności uczących się. Tego rodzaju postępowanie hamuje aktywność, inicjatywę i

samodzielność uczniów, przy czym większa liczba takich czynności wpływa na przekształcenie się sytuacji zadaniowej w recepcyjną sytuację dydaktyczną, a w niektórych okolicznościach nawet w sytuację dezorganizacyjną.

Do najcenniejszych zalet sytuacji zadaniowych należy niewątpliwie rozwijanie u uczniów zdolności prawidłowego myślenia i działania. Umiejętność bowiem poprawnego przeprowadzania różnych operacji myślowych i skutecznego wykonywania czynności praktycznych stanowi niezbędny warunek kształtowania pełnej samodzielności uczących się. Nieraz w czasie trwania omawianej sytuacji pedagogicznej pewna liczba zadań dydaktycznych posiada dla niektórych uczniów charakter problemów. Wówczas postępują oni przy rozwiązywaniu tych zadań tak, jak w sytuacji problemowej, jeżeli oczywiście są przygotowani do rozwiązywania tego rodzaju trudności.

5. Wpływ sytuacji problemowych na aktywizację uczniów

Do szczególnie wartościowych sytuacji dydaktycznych - stwarzanych w działalności kształceniowej w szkole zawodowej, wywierających duży wpływ na trwałe opanowanie przez uczniów odpowiednich treści kształcenia oraz na rozwijanie ich aktywności, inicjatywy i samodzielności - należy zaliczyć sytuacje problemowe. Powstają one w wewnętrznych warunkach procesu nauczania - uczenia się w wyniku stosownych czynności nauczycieli i uczniów. Sytuacje problemowe występują przede wszystkim na zajęciach prowadzonych metodami problemowymi.

Istotę problemowej sytuacji dydaktycznej można wyrazić, podobnie jak sytuację zadaniową, tworząc następujący szereg: sformułowanie problemu - rozwiązanie problemu - sprawdzenie prawidłowości rozwiązania. Zasadnicza różnica między sytuacją problemową a sytuacją zadaniową polega więc na tym, że ta druga będąc znacznie prostszą od pierwszej nie zawiera elementu nowości i oryginalności. Podejmując zadanie dydaktyczne, uczniowie nie mają większych trudności z jego sformułowaniem, ponieważ z podobnymi zagadnieniami stykali się już w procesie nauczania - uczenia się; znają oni również określone wzory, sposoby oraz wszelkie warunki niezbędne do uzyskania prawidłowego rozwiązania. Natomiast w czasie trwania sytuacji pro-

blemowej uczniowie po raz pierwszy stają przed trudnością teoretyczną bądź praktyczną, wymagającą rozwiązania. Do nich należy decyzja dotycząca wyboru skutecznych sposobów rozwiązania problemu dydaktycznego.

Walory kształcące sytuacji problemowej polegają oczywiście na czynnościach dydaktycznych odpowiedniej jakości wykonywanych zarówno przez uczniów, jak i nauczycieli. Chodzi tu przede wszystkim o te spośród nich, które wywierają istotny wpływ na ugruntowanie opanowanej przez uczących się wiedzy, doskonalenie ich umiejętności i praktycznych nawyków, rozwijanie zdolności podejmowania szybkich i trafnych decyzji w nowych sytuacjach. Należy również zaznaczyć, iż nadmiar negatywnych czynności uczniów i nauczycieli może spowodować zastąpienie danej sytuacji problemowej inną sytuacją dydaktyczną (np. zadaniową, recepcyjną, a niekiedy także dezorganizacyjną). Tak więc wartość sytuacji problemowych zależy od ich jakości, wyrażającej się w wewnętrznych warunkach procesu kształcenia, czynności kształceniowych oraz indywidualności ucznia, która ujawnia się już w chwili zetknięcia z problemem dydaktycznym.

6. Negatywna rola sytuacji dezorganizacyjnych w uaktywnianiu uczniów

Ujemnym zjawiskiem procesu dydaktycznego w szkolnictwie zawodowym są sytuacje dezorganizacyjne. Ujawniają się one zarówno w zewnętrznych, jak i wewnętrznych warunkach kształcenia, przede wszystkim na skutek braku dyscypliny zajęć, nieprzestrzegania podstawowych zasad nauczania (a zwłaszcza zasady świadomej aktywności uczniów w procesie uczenia się) oraz braku umiejętności niektórych nauczycieli w stosowaniu odpowiednich form, metod i środków dydaktycznych. A zatem warunkiem powstania i istnienia sytuacji dezorganizacyjnej są negatywne czynności nauczycieli i uczniów w pracy dydaktycznej.

Na czym polega ujęta w ten sposób sytuacja dydaktyczna? Odpowiadając na postawione pytanie trzeba stwierdzić, że w czasie trwania sytuacji dezorganizacyjnej nauczyciel poświęca większą część czasu dydaktycznego na szybsze lub wolniejsze dyktowanie uczniom dużych partii materiału naucza-

nia. Zmusza to uczących się do szybkiego i bezmyślnego zapisywania w swoich zeszytach całych stronic. Daje się zauważyć niezrozumienie dyktowanych treści, brak bowiem zarówno myślowego, jak i pamięciowego zaangażowania uczniów podczas notowania przekazywanego im w ten sposób materiału nauczania. Mniej wytrwali rezygnują dość często z prowadzenia notatek, zajmując się sprawami nie związanymi z tematem lekcji.

Sytuacje dezorganizacyjne mogą mieć miejsce także na innych zajęciach (np. w czasie ćwiczeń laboratoryjnych). Niektórzy nauczyciele przesadnym instruowaniem i zbyt drobiazgową ingerencją we wszelkie, nawet najdrobniejsze i najprostsze czynności uczących się, nieustannie prowadząc ich "za rękę, wpływają na bierną postawę uczniów na zajęciach. Podobnie dzieje się wtedy, gdy stawia się uczniom problemy do rozwiązania, które przerastają ich psychiczne możliwości. Tego rodzaju sytuacje pedagogiczne mogą też powstać na skutek wzajemnego przeszkadzania sobie uczniów w czasie lekcji.

Oceniając zatem ogólnie sytuacje dezorganizacyjne należy stwierdzić, że spełniają one negatywną rolę w procesie kształcenia w szkole zawodowej. Oprócz straty - bardzo cennego dziś - czasu dydaktycznego wpływają ujemnie na aktywizację uczniów, doprowadzając ich niejednokrotnie do bezwładu umysłowego, braku odpowiedzialności za wykonywane zadania i niezdecydowanej postawy w procesie nauczania - uczenia się.

7. Zakończenie

Jak wynika z powyższych rozważań, przedstawione sytuacje dydaktyczne są ściśle powiązane ze sobą, jedne z drugich wypływają, wzajemnie się przenikają i uzupełniają⁸. W celu uzyskania w okresie przemian w naszym kraju pomyślnych wyników w działalności kształceniowej w szkolnictwie zawodowym należałoby przyjąć - pod względem czasu trwania poszczególnych sytuacji dydaktycznych - następujące wskaźniki procentowe:

- **na zajęciach teoretycznych:** a) sytuacje recepcyjne - 40%; b) sytuacje zadaniowe - 30%, c) sytuacje problemowe - 20%; d) sytuacje organizacyjne - 10%;

- **na zajęciach praktycznych:** a) sytuacje zadaniowe - 55%; b) sytuacje problemowe - 30%, c) sytuacje recepcyjne - 5%, d) sytuacje organizacyjne - 10%.

Celowość takiego uszeregowania sytuacji dydaktycznych wydaje się być słuszną przede wszystkim dlatego, że na zajęciach teoretycznych uczniowie muszą przyswoić sobie duży zasób należycie uporządkowanej i usystematyzowanej wiedzy, zaktywizować pamięć i uwagę, a także ukształtować zainteresowania i zamiłowania do pracy samokształceniowej (do tego niezbędne są umiejętnie stwarzane sytuacje recepcyjne). W kształceniu teoretycznym zachodzi również potrzeba ugruntowywania przez uczniów opanowanej wiedzy i doskonalenia ich umiejętności, a szczególnie zdolności poprawnego myślenia oraz rozwijania aktywności i inicjatywy w rozwiązywaniu zadań dydaktycznych (można to osiągnąć w sytuacjach zadaniowych). Należycie opanowana wiedza i umiejętność posługiwania się nią w pracy umysłowej stanowią doskonałą podstawę kształtowania samodzielności uczących się w myśleniu (w czasie trwania sytuacji problemowych).

W procesie kształcenia praktycznego - ze względu na potrzebę rozwijania i utrwalania praktycznych umiejętności uczniów, jak również doskonalenia nawyków i sprawności skutecznego działania - zachodzi konieczność systematycznego stwarzania sytuacji zadaniowych. Ponadto w celu ukształtowania samodzielności w działaniu należy częściej stawiać uczących się w sytuacjach problemowych, zmuszających ich do rozwiązywania odpowiednich trudności praktycznych. Natomiast organizowanie wartościowych sytuacji recepcyjnych na zajęciach praktycznych powinno sprowadzać się jedynie do instruktaży wstępnych, bieżących i końcowych.

Uwzględniając fakt, że sytuacje organizacyjne występują w szkolnictwie zawodowym na wszystkich zajęciach dydaktycznych, należy ich czas trwania skracać do niezbędnego minimum. Wydaje się zatem, iż proponowane wskaźniki czasowe dla tego rodzaju sytuacji dydaktycznych stwarzanych na zajęciach teoretycznych i praktycznych (10%) - są zupełnie wystarczające.

Kończąc prezentację typowych sytuacji dydaktycznych występujących w procesie kształcenia w szkolnictwie zawodowym można sformułować kilka wniosków.

1. Sytuacje recepcyjne występują na zajęciach prowadzonych metodami podającymi. Dzięki pozytywnym czynnościom dydaktycznym w czasie trwania sytuacji recepcyjnych, uczniowie mają możliwość przyswojenia określonej w programach nauczania wiedzy. Sytuacje te mogą wpływać również na aktywizowanie procesów myślowych, pamięci i uwagi uczących się.

2. Sytuacje zadaniowe mają miejsce przeważnie na zajęciach prowadzonych za pomocą metod poszukujących. Sprzyjają one ugruntowaniu opanowanej wiedzy, rozwijaniu umiejętności umysłowych i praktycznych oraz doskonaleniu sprawności i nawyków niezbędnych absolwentom szkoły zawodowej. Ponadto omawiane sytuacje dydaktyczne rozwijają zdolności poznawcze uczących się (myślenie, obserwację, wyobraźnię, pamięć i uwagę) oraz ich zainteresowanie wybranym zawodem. Bezpośredni zaś udział w procesie rozwiązywania zadań dydaktycznych przyczynia się do rozwoju aktywności i inicjatywy uczniów.

3. Okazuje się więc, że bez sytuacji recepcyjnych i zadaniowych nie byłoby możliwe stwarzanie sytuacji problemowych. Sytuacje problemowe należą do najbardziej wartościowych sytuacji dydaktycznych w zakresie rozwijania samodzielności uczniów, dlatego też powinny one występować na wszystkich zajęciach, niezależnie od zastosowanej metody nauczania.

4. Nie można wreszcie skutecznie realizować zadań kształceniowych bez stwarzania sytuacji organizacyjnych. Stanowią one punkt wyjścia do wszystkich pozostałych sytuacji dydaktycznych. Sytuacje te nie powinny jednak naruszać właściwych proporcji czasowych, gdyż długotrwałe sytuacje organizacyjne mają tendencje do przekształcania się w sytuacje dezorganizacyjne.

5. W procesie dydaktycznym w szkolnictwie zawodowym nie powinny występować sytuacje dezorganizacyjne, które nie posiadają żadnych wartości pedagogicznych. Stwarzanie tego rodzaju sytuacji jest tylko stratą cennego czasu dydaktycznego przeznaczonego na realizację celów kształcenia.

PRZYPISY

- ¹ W. Okoń: Proces nauczania. PZWS Warszawa 1965; także: Słownik pedagogiczny. PWN Warszawa 1981 s. 295-296
- ² Z. Mysłakowski: Kształcenie i doświadczenie. PZWS Warszawa 1961 s. 152-161; K. Sońnicki: Istota i cele wychowania. Warszawa 1967 s. 73-93
- ³ T. Nowacki (red.): Przykłady lekcji problemowych. WSiP Warszawa 1975 s. 77-323
- ⁴ B. Hydzik: Sytuacje dydaktyczne a aktywizacja studentów. PWN Warszawa 1989 s. 9
- ⁵ K. Lech: Rozwijanie myślenia uczniów przez łączenie teorii z praktyką. PZWS Warszawa 1960 s. 135
- ⁶ T. Nowacki: Uczenie się przez działanie. "O intensyfikacji nauczania i wychowania" (red. W. Okoń). PZWS Warszawa 1966 s. 203-204
- ⁷ Z. Mysłakowski: op.cit., s. 152-153
- ⁸ Por. B. Hydzik: op.cit., s. 48-175. W pracy tej znajduje się szczegółowy opis poszczególnych sytuacji dydaktycznych występujących w procesie kształcenia w szkolnictwie wyższym.